

NEVERBALINĖS ELGSENOS IR KINEGRAMŲ SANTYKIS

AINA BŪDVYTYTĖ-GUDIENĖ

Šiaulių universitetas

romgerm@cr.su.lt

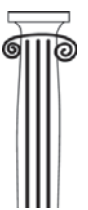
Neverbalinės elgsenos fenomenu dar antikos laikais domėjosi aktoriai, teatru režisieriai, filosofai, žmogaus elgsenos ypatumus analizuojantys psichologai. Kaip savarankiška komunikacijos mokslo sritis neverbalinė komunikacija susiformavo praėjusio šimtmečio šeštajame dešimtmetyje. Specifinius naujos mokslo šakos bruožus – reprezentacinių neverbalinės elgsenos kodų, jų reikšmių bei perdavimo priemonių įvairovę ir kompleksiskumą – išryškino jos sąveika su kitais mokslais, pavyzdžiui, su socialine, kognityvine ir neuropsichologija, retorika, kalbotyra etc. Kita vertus, teigdamas, kad „iki galo suprasti viską, ką sako pašnekovas, įmanoma tik tada, kai tuo pat metu interpretuojama kūno kalba bei visa informacija ir žinios apie tikrovės objektą“, E. Apeltaueris (1995, 119) atkreipė dėmesį į tai, kad daugelis su žmogaus elgsena susijusių reiškinių (šiuo atveju kalba) turi būti tiriami ir interpretuojami atsižvelgiant ir į neverbalinės komunikacijos specifiką.

Santykis tarp neverbalinės elgsenos ir kalbos kalbotyroje nėra išsamiai tyrinėtas. Svarbūs yra šie struktūrinės lingvistikos atstovų darbai: K. Pike, *Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior* (1967) ir H. Arndt, R. Janney, *Intergrammar: Toward an integrative model of verbal, prosodic, and kinetic choices in speech* (1987).

Kitas šiuo metu populiarus požiūris į neverbalinės elgsenos ir kalbos santykį išreikštas kognityvinės lingvistikos darbuose (pvz., M. Johnson, G. Lakoff, *Metaphors we live by* (1980); M. Johnson, *The body in the mind. The bodily basis of meaning, imagination, and reason* (1987)). Kognityvinėje lingvistikoje kūniškumas pats savaime yra kalbinės elgsenos dalis. Kūniškoji patirtis, kūnas suprantami plačiau nei gestai ar konkretūs judesiai. Kūnas – tai mūsų patirties talpykla. G. Lakoffo suformuluotos kūniškumo idėjos (angl. *embodiment*) esmė yra ta, kad pirminiai yra ne tie dalykai, kurie tik susiję su žmogumi, bet tie, kurie yra sietini būtent su žmogaus erdviniais pojūčiais bei motorinėmis reakcijomis.

Vienas iš naujausių darbų, kuriame kūnas aptariamas kaip kalbotyros ir komunikacijos mokslų sričių tyrinėjimų objektas, yra A. Hüblerio monografija *Das Konzept Körper in den Sprach- und Kommunikationswissenschaften* (2001).

Šio straipsnio tema – neverbalinės elgsenos ir kalbos sąveika bei tos sąveikos leksinė raiška. Neverbalinės elgsenos tikrovę kalboje perteikiančios leksinės raiškos

priemonės straipsnyje vadinamos *kinogramomis*. Šiuo terminu (gr. *kinēma* – judėjimas, gr. ...*gramma* – [rašytinis ženklas, brūkšnys, linija], antroji sudurtinio žodžio dalis, rodanti sąsają su užrašu, įrašu) 1976 m. vokiečių frazeologas H. Burgeris savo straipsnyje „Die Achseln zucken: zur sprachlichen Kodierung nichtsprachlicher Kommunikation“ pavadino *neverbalinę elgseną koduojančius kalbinius vienetus*. Tokį pasirinkimą H. Burgeris motyvavo tuo, kad kalbotyroje tinkamo termino iš viso nėra, o jo siūlomas variantas yra ne tik tikslus, bet ir trumpas (Burger 1976, 313). Šio termino atsiradimas – tai bandymas naujai pažvelgti į neverbalinės elgsenos ir kalbos sąveikos problemą. Šiame straipsnyje vartoti *kinogramos* terminą yra tikslinga, nes taip galima atskleisti daugiau neverbalinę elgseną koduojančios leksikos analizės aspektų. Be to, analizuojant *kinogramą* kaip kalbos fenomeną pasidaro įmanoma aiškiau apibrėžti tekste koduojamos neverbalinės elgsenos ypatybes. Šiame straipsnyje siekiama: a) aptarti formaliąją ir semantinę *kinogramų* charakteristiką; b) nustatyti ryšį tarp *kinogramos* tipo ir ja koduojamos neverbalinės elgsenos vaizdinio; c) atskleisti, kokias simbolines neverbalinės elgsenos reikšmes padeda išryškinti *kinogramų* analizė.

Aptariami klausimai iliustruojami iš J. Kunčino „Blanchisserie, arba Žvėrynas – Užupis“ (1997) ir E. M. Remarko „Vakarų fronte nieko naujo“ (1989) kūrinių surinktomis *kinogramomis*. Tai, kad kaip tik šių autorių kūriniuose vartojama daugiausia *kinogramų*, pastebėta lyginant minėtų romanų vertimus į vokiečių ir lietuvių kalbas.

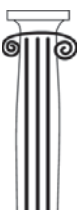
Nors straipsnyje gana išsamiai aptariama *kinogramos* termino esmė, jo vartojimo problematika, autorė primygtinai nesiuolo neverbalinės elgsenos vienetų vadinti tik *kinogramomis*. Straipsnyje aptariamas terminas nėra vienintelis galimas variantas, todėl gausėjant neverbalinės elgsenos ir kalbos sąveikos tyrimų jis gali būti keičiamas.

Kinegrama

Apžvelgus darbus, kuriuose minima *kinograma*, galima daryti išvadą, kad šis terminas prigijęs ir vartojamas Europos germanistų frazeologų darbuose (Burger 1976; Fleischer 1982; Földes 1985; Dobrovolskij, Piirainen 1996 ir kt.). *Kinogramomis* frazeologijoje dažniausiai vadinami somatizmai, kurių pamatinis žodis – kūno dalies pavadinimas, o vaizdinį pagrindą sudaro tam tikra fizinė elgsena ar psichinė būseną: *dantis sukąsti, galvą nuleisti, širdį atiduoti*. Svarbu pabrėžti, kad *kinogramomis* vadinami ir tie frazeologizmai, kuriuose neminimas kūno dalies pavadinimas, pvz.: *Pomidoras nutaisė kvailą miną* (Rem 6); „*Viliuje Telyje*“? – *staiga atsimena Kropas ir plyšta iš juoko* (Rem 52), <...> *nukaito kaip žagarvyšnė* (Rem 10); *Šiurpuliai perbėga mums per kūną* (Rem 48).

Lietuvių frazeologų darbuose *kinogramos* terminas nevartojamas. Išimtis yra tik 2004 m. pasirodęs germanisto S. Lapinsko straipsnis „Phraseogesten und Kinogramme als Stilmittel zur Charakterisierung der Personen in narrativen Texten“. Neverbalinę žmogaus elgseną koduojančius frazeologizmus lietuvių autoriai B. Kalinauskas, J. Barauskaitė, J. Lipskienė ir kiti taip pat vadina somatizmais.

Kinogramomis nevadinama ir kita neverbalinę elgseną nusakanti leksika: lek-

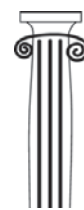
semos (*žiūrėti, čiaudėti, kosėti, imti, bėgti, parausti, šnibždėti, šypsotis*) bei laisvieji žodžių junginiai (*strėnas kasytis, eiti į virtuvę, atsisėsti ant suoliuko*). Lietuvos mokslininkų, besidominčių neverbalinę elgseną koduojančių kalbinių vienetų semantika, darbuose kalbama apie *kalbėjimo, regėjimo, ėjimo* semantines grupes (Gudavičius 1985; 2000), *garsų* semantinio lauko tyrinėjimus (Lubienė 2004), tačiau atskiro termino neverbalinę elgseną koduojanti leksika neturi.

Tai, kad *kinogramos* terminas nėra visiems priimtinas ir paplitęs, lemia kelios priežastys. Kaip jau minėta, šis terminas vartojamas ir pripažįstamas frazeologijos tyrėjų. Be to, kalbant apie *kinogramos* terminą, kyla klausimas, ar ši sąvoka apima visus neverbalinės elgsenos aspektus? Komunikacijos teorijoje neverbalinė elgsena apibrėžiama labai plačiai. Pavyzdžiui, M. L. Knappas (1972, 5–8) skiria net septynias neverbalinės elgsenos sritis:

- kūno judesiai ir kinetinė elgsena;
- fizinės savybės (kūno svoris, kvapas, išvaizda, odos spalva);
- lietimasis (prisilietimai komunikacijos metu);
- parakalba (kalbėjimo tempas, intonacija);
- proksemika (sėdėjimo, stovėjimo tvarka, distancija, orientavimasis patalpoje);
- artefaktai (daiktai ir atributai, kurie gali būti panaudojami komunikacijos metu, akiniai nuo saulės, kvėpalai ir t. t.);
- aplinkos faktoriai (pokalbio vieta).

Kinogramos termino atsiradimas sietinas su **kinezika** (angl. *kinesics*, vok. *Kinesik*) – mokslu apie nekalbinę elgseną. Pasak kinezikos mokslo pradininko R. Birdwhistello (1952), kinezika apima mimiką, žvilgsnį, gestus, kūno laikyseną ir kūno padėtis erdvėje. *Kinogramos* termino pasirinkimą H. Burgeris motyvuoja kaip lingvistinį atitikmenį kinezikos moksle išvirtintusių terminų, žyminčių mažiausius judesio vienetus *kin*, *kinem*¹, *allokin*. Išanalizavus H. Burgerio straipsnyje ir R. Rüegg monografijoje *Im Abgehen ein Schnippchen schlagend. Zur Funktion von Kinogrammen in Volksstücken des 19. und 20. Jahrhunderts* (1991) pateiktus pavyzdžius, galima daryti išvadą, kad *kinograma* koduojama neverbalinė elgsena šių autorių suprantama daug plačiau nei vien tik mimika, gestai ir judesiai. *Kinogramomis* vadinami ir garsai (pvz., *brummen* „murmėti“, *grunzen* „kriuksėti“, *knurren* „bambėti, niurnėti“) ir net vidinę žmogaus kūno būseną nusakantys idiominiai posakiai (*jmdm. schwer auf dem Magen liegen* ‘slėgti, kankinti’, *jmdn. ins Herz schließen* ‘ką nors įsimylėti’). Nei H. Burgeris, nei R. Rüegg platesnės *kinogramos* sampratos nemotyvuoja. Tai, kad paraverbaliniai elementai, vidinės būsenos ir reakcijos priskiriami *kinogramos* sąvokai, praplečia tradicinę kinezikos sampratą. Kinezika gali būti suprantama daug plačiau nei judesiai. Kai kuriuose vokiečių enciklopediniuose ir aiškinamuosiuose žodynuose pateikiama būtent tokio pobūdžio definicija. Duden tarptautinių žodžių žodyne terminas *Kinesik* aiškinamas kaip „mokslas, tyrinėjantis neverbalinę komunikaciją (pvz.: gestų, mimikos)“ (Duden 5, Fremdwörterbuch 2001, 400). 10-ies

¹ Kinem – nonverbales gestisches oder mimisches minimales distinktes Kommunikationsmittel wie z. B.: Kopfnicken (Metzler Lexikon sprache, 1993, 306).

tomų Dudeno aiškinamajame žodyne pateikiama samprata dar platesnė: kinezika apima mimiką, gestus ir kūno kalbą (Duden GW 1999, 2115). Tačiau moksliniuose straipsniuose apie neverbalinę elgseną esama ir kitokių nuomonių. S. L. Ellyson ir J. F. Dovidio (1985, 1–27) siaurina kinezikos sampratą, nes žvilgsnį ir mimiką jie išskiria kaip savarankiškas kūno kalbos sritis.

Taigi pasirenkant terminą *kinograma* susiduriama su ja koduojamos neverbalinės elgsenos apibrėžimo sunkumais. Laikantis R. Birdwhistellio suformuluotos kinezikos sampratos, *kinegramoms* būtų galima priskirti tik dalį kalbinių vienetų, t. y. tuos, kurie koduoja su judesiu susijusią neverbalinę elgseną, žvilgsnį ir mimiką. Garsus, vidines būsenas ir reakcijas reiškiantys kalbiniai vienetai turėtų būti pavadinti kitu neverbalinės elgsenos specifika atitinkančiu terminu. S. Lapinskas garsus nusakančius kalbinius vienetus siūlo vadinti *audiogramomis* (lot. *audire* 'girdėti'). Daug sunkiau būtų viena sąvoka apibrėžti kūno vidines būsenas ir reakcijas.

Galima sutikti su H. Schemanu, kuris teigia, kad „kinogramos yra daugiau ar mažiau tiksli kalbinė neverbalinės išraiškos realizacija“ (Schemann 1993, CXIII). Taip išplečiama *kinograma* fiksuojamos neverbalinės elgsenos samprata. *Kinograma* suprantama kaip išorinių kūno reakcijų ir vidinių kūno būsenų raiška įvairiais neverbaliniais kanalais: mimika, judesiais, gestais, garsais, žvilgsniu. Taip suvokiamas *kinegramas* sietų vienas bendras požymis – tam tikro fizinio veiksmo ar pojūčio kodifikacija.

Kinogramos formalioji raiška ir semantinė struktūra. Klasifikacijos galimybės

H. Burgeris klasifikuoja *kinegramas* atsižvelgdamas į jų formaliąją raišką ir semantinę struktūrą (Burger 1976, 316–318). Kalbos leksinėje sistemoje aptinkami tokie neverbalinės elgsenos raiškos tipai, t. y. *kinegramos* gali būti reiškiamos:

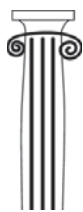
– **vienu žodžiu – leksema**, pvz.: *Jis dūliną už krūmo* (Rem 38); *Paskui jis žvilgtelėjo į katilą* (Rem 6); *Dabar mes velkamės į pievą už barakų* (Rem 7); „*Aš jus įgrūsiu į tvirtovę!* – *suriko jis* (Rem 17); *Tada Airutis <...> sugriaudėjo* (Kun 18);

– **laisvaisiais žodžių junginiais** (tiesiogiai suprantamas neverbalinis elgesys arba nuoroda į neverbalinę elgseną), pvz., *Kropas stuktelėjo jam į pašonę* (Rem 5); *kuris lengvai gali sugniaužti rankoje kareiviškos duonos kepaliuką* (Rem 4); *Tjadenas stvėrė jį už skverno* (Rem 5); *Tai aš, aš, galvojau, mušdamas koją į sukritisias dulkes* (Kun 20); *Pomidoro galva vėl linktelėjo* (Kun 5);

– **frazeologizmais**, pvz.: *Matyt, jam krito į akį, kad aš jį stebiu* (Rem 162); *tik Užupyje skurdas labiau bado akis* (Kun, 27); *Oi kaip perpyko tuomet Mogila, pareiškė, kad mano nė kojos čia daugiau nebūtų* (Kun 39);

– **palyginimais**, pvz.: *sustodamas slenku toliau, kaip vėžys rėplioju žeme* (Rem 127); *Nabė suvaitojo ir suglebo kaip plona sportinio dviračio kamera – pššššš* (Kun 29).

J. Kunčino ir E. M. Remarko romanuose pasitaiko nemažai sakinių, kuriuose esama net kelių tipų *kinegramų*, pvz.: *Bet susirangė* (kinograma – leksema) *ant ka-*

napos, ištiesė kojas (kinegrama – frazeologizmas), *ir, man įpusėjus ketvirtą trakto puslapį, jau knarkė kaip burundukas* (kinegrama – palyginimas) (Kun 47).

Įdomesnė ir informatyvesnė yra *kinegramų* semantinė struktūra. Šiuo aspektu *kinegramos* gali būti skiriamos į du tipus: **vienareikšmės** (pvz., *eiti, kosėti* aktualizuojama tiesioginė *kinegramos* reikšmė, neverbalinė elgsena) ir **dvireikšmės** (pvz., *pečiais traukyti* gali būti suprantama ir tiesiogine reikšme ‘tam tikras judesys pečiais’, ir perkeltine (simbolinė) reikšme ‘stebėtis’). *Kinegramos* dvireikšmiškumas, pasak H. Burgerio (1976, 318), yra susijęs su neverbalinės elgsenos polisemiškumu. Kai kurie gestai taip pat turi dvi reikšmes, pvz.: *galvą purtyti* gali reikšti ir ‘neigimą’, ir ‘nuostabą’, todėl ir tokių judesį verbalizuojanti *kinegrama* yra polisemiška. Dvireikšmės *kinegramos*, be realaus fizinio veiksmo, koduoja ir su šiuo fiziniu veiksmu siejamą simbolinę reikšmę, fiksuotą tam tikros kalbinės kultūrinės bendruomenės narių sąmonėje, pavyzdžiui, visiems lietuviams suprantama, kad *kaktos raukymo* priežastis gali būti ir skaisčiai šviečianti saulė, ir nepasitenkinimas bei pyktis. Tiksliai polisemiškos *kinegramos* reikšmė aktualizuojama kontekste.

Trečiasis dvireikšmių *kinegramų* tipas įdomus tuo, kad aktualizuoja tik simbolinę neverbalinės elgsenos reikšmę, pvz.: *ausis nuleisti* (‘nusiminti’), *širdis lipa pro burną* (‘gniaužia kvapą, iš susijaudinimo labai sutankėjus pulsui’), *iš piršto laužti* (‘išsigalvoti’), *plaukus rautis* (‘būti nusivylusiam’). Vadinamųjų **pseudokinegramų** (metaforiniai frazeologizmai ir idiomos) vaizdinį pagrindą sudaro neverbalinės elgsenos ir fizinių veiksmų metaforos, t. y. gestai, mimika, žvilgsnis, kurie yra tik žmogaus vaizduotės rezultatas ir jų realizuoti neįmanoma. Pasak D. Dobrovolskio ir E. Piirainen (1996, 110–111), norint interpretuoti šias *kinegramas* nėra būtina pažodžiui suvokti *kinegramos* formas. Dekoduojant tokių vienetų formą ir reikšmę remiamasi universaliaja patirtimi, t. y. konkretus vaizdinys siejamas su konkrečiais objektais arba reiškiniiais, pažįstamais iš fizinės ir kultūrinės patirties. Jusliniu ir elementariu kultūriniu patyrimu paremta metaforų interpretacija leidžia teisingai suprasti kitoms kultūrinėms bei kalbinėms bendruomenėms būdingus metaforinius vaizdinius.

Santykį tarp formaliosios ir semantinės *kinegramų* struktūros R. Rüegg (1991, 22–26) papildė naujais terminais. *Kinegramas* ji skirsto į **monoleksemas** ir **polileksemas**. Monoleksemas gali būti vienareikšmės (*eiti, važiuoti, bėgti, kristi*) ir dvireikšmės (*parausti, suklupti, susigūžti*). Vienareikšmėmis monoleksemais įvardijama vien neverbalinė elgsena, o papildomų reikšmių tokios *kinegramos* gali įgyti tik platesniame kontekste. Taip jos tampa dvireikšmės. Dvireikšmėmis monoleksemais taip pat įvardijama neverbalinė elgsena, tačiau dėl papildomų tų leksemų konotacijų, kurios dažniausiai aktualizuojamos kontekste, neverbalinei elgsenai suteikiama dar ir simbolinė reikšmė. Pavyzdžiui, raustama dažniausiai iš gėdos, suklumpama užkliuvus ar dėl nerangumo, susigūžinama dėl šalčio ar iš baimės. Nemažai dvireikšmių monoleksemų esama ir šio straipsnio autorės analizuotuose kūriniuose, pvz., *Hajė ir Tjadenas nusižvengia kaip tikri durpių kasėjai* (Rem 51); *Dabar mes velkamės į pievą už barakų* (Rem 7).

Polileksemas taip pat skirstomos į vienareikšmes ir dvireikšmes. Vienareikšmėmis polileksemais R. Rüegg vadina laisvuosius žodžių junginius (pvz.,

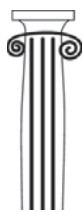

Aš *sumušu kulnais* ir *nueinu* (Rem 99); *Tada jis atmerkia akis* (Rem 130)) ir nuorodas į neverbalinę elgseną (pvz., dramos tesktuose).

Dvireikšmėms polileksemoms R. Rüegg (1991, 22–24) priskiria konvencines polileksemas, frazeologizmus ir *pseudokinegramas*. Konvencinės polileksemos – tai pastovūs žodžių junginiai, neturintys perkeltinės reikšmės (pvz.: *die Hand küssen* (lie. *ranką bučiuoti*), *jmdm. die Arm reichen* (lie. *ranką ištiesti*), *jmdm. die Hand geben* (lie. *ranką paduoti*)). Frazeologinės polileksemos įvardija neverbalinę elgseną ir šia elgsena koduojamą simbolinę reikšmę, pvz., *išmuša prakaitas* (organizmo reakcija sušilus arba patyrus stresą, baimę). Tikroji frazeologinių polileksemų reikšmė, kaip jau minėta, aiškėja tik iš konteksto, pvz., *Mes visi esame daug ką matę. Bet dabar ir mus išmuša prakaitas. Rodos, atsikeltum ir bėgtum vis tiek kur, kad tik negirdėtum šito riksmo* (Rem 39). Trečiasis polileksemų tipas – jau aptartos *pseudokinegramos*, metaforiniai frazeologizmai ir idiomos, nusakančios simbolinę nerealaus, bet įsivaizduojamo fizinio veiksmo reikšmę.

Šio straipsnio autorės nuomone, nėra būtina skirti tiek įvairių dvireikšmių polileksemų. Daugiausia abejonių kelia pastoviųjų žodžių junginių grupė. Akivaizdu, kad daugelis pateiktų pavyzdžių yra vadinamieji frazeoloidai – pastovūs žodžių junginiai, sudaryti iš žodžių su įprastinėmis reikšmėmis, pastovaus vartojimo tradicijos sujungti į vieną vienetą (Kalinauskas 1974, 22). Taigi, tam tikruose kontekstuose gali būti aktualizuojama ir jų frazeologinė reikšmė (pvz.: *die Hand küssen* (lie. *ranką bučiuoti iš nuolankumo*), *jmdm. die Arm reichen* (lie. *pagelbėti, ištiesti pagalbos ranką*)). Šiuo teiginiu pritariama H. Burgeriui, deklaruojančiam plačiąją frazeologizmo sampratą ir nurodančiam du pagrindinius skiriamuosius frazeologizmo požymius: polileksiškumą (vok. *Polylexität*) ir pastovumą, sustabarėjimą (vok. *Festigkeit*) (Burger 1998, 33–54). Tai, kad būtina praplėsti tradicinę frazeologizmo sampratą, nurodo ir lietuvių kalbininkė R. Marcinkevičienė. Ji teigia, kad pastovumas, dažnas žodžių buvimas drauge turi būti laikomi pačiais svarbiausiais ir patikimiausiais bruožais, skiriančiais frazeologizmus nuo kitų junginių. Frazeologizmais siūloma vadinti įvairių tipų stabiluosius junginius, konstrukcijas ar sakinius (Marcinkevičienė 2001, 81–98). Remdamasi šių mokslininkų teiginiais, straipsnio autorė daro išvadą, kad visos minėtos dvireikšmės polileksemos iš esmės yra frazeologizmai.

H. Burgerio 1976 m. pasiūlyta ir R. Rüegg papildyta *kinogramų* klasifikacija – tai klasikinis kalbos vieneto analizės modelis, kai nustatoma forma ir apibrėžiama reikšmė. *Kinegramos* struktūros analizė atskleidžia ir kitus kalbinių vienetų, koduojančių neverbalinę elgseną, ypatumus. Išanalizavus įvairius *kinogramų* tipus paaiškėjo, kad esama ryšio tarp neverbalinės elgsenos tipo ir jos raiškos būdo kalboje. Monoleksemomis koduojama neverbalinė elgsena suvokiama kaip visuma ir nedetalizuojama. Dėl šios priežasties dažniausios *kinogramos* monoleksemos – tai mimikos ir žvilgsnio leksemos (*įsistebeilyti, spoksoti, šypsotis, vaipytis*). Labai dažnai monoleksemomis verbalizuojami paralingvistiniai elgsenos elementai (*kriuksėti, murmėti, bambėti*). Frazeologizmų polileksiškumas leidžia verbalizuoti sudėtingus gestų ir judesių kompleksus. Iš viso neverbalinės elgsenos vaizdinio išskiriamas reikšmingiausias gesto ar judesio aspektas, pvz.: *kumštį gniaužti, už galvos svertis, kumščiu per stalą trenkti, širdis šoka lauk*.

Kinegramų klasifikacija pagal jų formalią ir semantinę raišką išryškina *kinegramos* kaip kalbos vieneto ypatumus. Mažiau dėmesio skiriama neverbalinės elgsenos ypatumams ir įvairovei. Vienas iš perspektyvių *kinegramų* analizės aspektų – tai šių vienetų klasifikacija pagal juose koduojamas išorines kūno reakcijas ir vidinius pojūčius. Išorinės ir vidinės kūno reakcijos perteikiamos reprezentaciniais kūno kalbos kanalais – gestais, mimika, žvilgsniu bei dar konkretesnėmis neverbalinės elgsenos raiškos priemonėmis – kūno dalimis. Pavyzdžiui, mimika gali būti reiškiamą veidu, burna, akimis, dantimis. Kai kurios neverbalinės elgsenos sritys, pasak H. Burgerio, yra itin diferencijuojamos ir kompleksiškos, todėl jos ir verbalizuojamos sudėtingai. Nors atrodo, kad pagrindinė žvilgsnio raiškos priemonė – akys, tačiau, išanalizavus kalbines žvilgsnio raiškos priemones, paaiškėjo, kad esama nemažai kitų būdų. Formaliai žvilgsnis gali būti reiškiamas:

1. Monoleksemomis, pvz.: *Paskui jis žvilgtelėjo į katilą* (Rem 6). Dažnai žvilgsnio ypatumai yra tikslinami pasitelkiant kontekstą, tada vienareikšmės *kinegramos* tampa dvireikšmės, pvz.: *Rūsčiai nužvelgiau* (Kun 42); *Terezija su gailėsčiu pažvelgė į mane* (Kun 44); *kurie, išplėtę akis, žiūri į mus kaip į dievus, kartais sugebančius pabėgti nuo mirties* (Rem 81); *Tupėjo ten išūliai prisimerkęs ir spoksojo į mane Glis akių sagutėmis* (Kun 64); *Mes apžiūrinėjame vienas kitą nuo galvos iki kojų* (Rem 86).

2. Nefrazeologiniais žodžių junginiais: *Tada jis atmerkia akis* (Rem 130); *Jo smailas kaip pelės snukutis veidas šviste nušvito, akys klastingai prisimerkė* (Kun 36); *Gi Nabelės akys lakstė it patrakusios* (Kun 39); *Aš pakėliau akis nuo teksto* (Kun 59).

3. Frazeologizmais, pvz.: *jie nepasitiki sanitaru ir nori pamatyti savo akimis* (Rem 13); *Štai kodėl Miuleris jau dabar nenuleidžia nuo jų akių* (Rem 15); *Jis pasiklauso, ir valandėlei jo akys nušvinta* (Rem 66); *Aš staiga akis į akį susidūriau su Himelštosu* (Rem 79); *Jo akys pasidaro stiklinės* (Rem 80) *Sunku ir akis atplėšt* (Kun); *tačiau kas stebi, tas plika akimi pamato* (Kun 30); *Tos akys žibėjo* (Kun 39).

4. Pseudokinegramomis, pvz.: *Naujokas labai dūksta ir jau stulpu pastatė akis <...>* (Rem 67); *šoka mums į akis* (Rem 150); *Teisybė, vos metęs akį į Leonardą* (Kun 39); *Koks velnias pakusino mane užmesti akį į Zepo Išganytojo kiemą* (Kun 40); *aš net akis išpūčiau* (Kun 45); *Ko taip įkibai akim tą tekstą!* (Kun 98); *Tokių dar nemačiau, – pasakiau nudelbęs akis* (Kun 20); *sustoję pusračiu ir akis išpūtę žvelgė senieji žvėryniečiai* (Kun 31).

Nuodugniau išanalizavus pavyzdžius paaiškėjo, kad tame pačiame sakinyje labai dažnai derinamos kelių tipų *kinegramos*, pvz.: *Dar kartą nužvelgė* (*kinegrama* – monoleksema) *paveikslėliais nukabinėtas sienas, pavartė kakavos spalvos akis* (*kinegrama* – frazeologizmas) (Kun 46); *Dar ir dabar man stovi akyse* (*kinegrama* – frazeologizmas), *kaip jis, žvelgdamas į mus pro žybčiojančius akinių stiklus* (išplėstinė monoleksema), *klausdavo* (Rem 9).

Įdomių neverbalinės elgsenos niuansų atskleidžia *kinegramų* analizė pagal gestus. *Kinegrama* dažnai verbalizuojamas tam tikras judesio fragmentas, t. y. paryškina viena judesio ar gesto detalė, pvz.: *Ir papurčiau galvą: ne, neimsiu* (Kun 15); *Ne, – sausai prataria Anusas. Nespėjau, nebuvo kada. – Ir trenkia skausčiu delnu*

per stalą (Kun 65); *Tik sukau galvą, kuo čia dabar apsiavus* (Kun 20); *Kemerichas nuleidžia galvą* (Rem 11); *akys beveik šoka iš kaktos, mane užplūsta kažkokia banga, ir aš netenku sąmonės* (Kun 43).

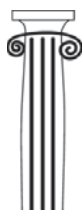
Labai dažni yra *pars pro toto* tipo verbalizacijos atvejai, kai tam tikra kūno dalis vartojama visam judesiui (pvz., akimis) ar gestui apibūdinti, pvz.: *Teisybė, vos metęs akį į Leonardą, Abrutis panelių mergų akivaizdoje taip drėbė* (Kun 16); *Į Užupį jis tikriausiai kojos nebūtų kėlęs* (Kun 26); *Nespėjo nė padų apšilti uošvijoje, o jau cap-carap* (Kun 42) ir kt.

Kartais judesys tiesiog apibūdinamas, bet nediferencijuojamas joks judesio ar gesto aspektas.

Gali atrodyti, kad neįmanoma pavaizduoti vidinių kūno reakcijų neverbalinės raiškos. Pasirinktų kūrinių analizė parodė, kad neįmanomi fiziniai veiksmai metaforizuojami ir reiškiami leksemomis, nefrazeologiniais žodžių junginiais arba *pseudokinegramomis*, pvz.: *širpuliai perbėga mums per kūną* (Rem 48); *Tą akimirksnį, kai nušvilpia pirmosios granatos, kai šūviai ima draskyti orą, staiga mūsų gyslose, mūsų rankose, mūsų akyse atsiranda įtemptas laukimas, saugojimasis, padidėjęs budrumas, nuostabus pojūčių jautrumas* (Rem 33); *Mus nupurto šaltis* (Rem 33); *Kai šiems valstiečiams užgula širdį* (Rem 162); *Dabar galėtume šiltai išsimiegoti, jeigu mums taip žarna žarnos nerytų* (Rem 24); *Jam širdis salo iš džiaugsmo, pagalvojus, kaip jis šokdins Himelštosą* (Rem 30); *Dabar užverda širdis ir Himelštosui* (Rem 50).

Kinegramas galima analizuoti ir klasifikuoti ne tik pagal neverbalinės raiškos ypatumus, bet ir pagal jų koduojamas simbolines reikšmes. Dažna *kinegramų* simbolinė reikšmė – žmogaus emocijos. Šio straipsnio autorės atliktas ir apibendrintas tyrimas apie *kinegramomis* reiškiamas emocijas (Būdvytytė-Gudienė 2006, 281–289) atskleidė tokius neverbalinės elgsenos kalbinės raiškos ypatumus. Nustatyta, kad *meilė, džiaugsmas, baimė* ir *pyktis* gali būti reiškiami išorinėmis kūno reakcijomis arba vidinėmis būsenomis. Emocijų sukeltos išorinės kūno reakcijos reiškiamos judesiais, gestais, veido išraiška: žvilgsniu ir mimika bei garsais. Išanalizavus atitinkamas *kinegramas* paaiškėjo, kad minėtos emocijos rečiausiai reiškiamos garsais, žvilgsniu, dažniau mimika. Dažniausiai emocijos nusakomos rankų, kojų ir pirštų judesiais bei gestais. Emocijos priverčia judėti net nejudančias kūno dalis, pvz., plaukus, nosį ir ausis. Kartais žmogaus išgyvenamos emocijos lemia vidinės būsenos pokyčius. Tokių *kinegramų* kinetinio vaizdinio šerdis – vidiniai organai: širdis, skrandis, inkstai ir kepenys. Lyginant skirtingų emocijas nusakančių *kinegramų* neverbalinės elgsenos ypatumus išryškėjo tokios tendencijos: džiaugsmo ir pykčio emocijos dažniau reiškiamos *kinegramomis*, koduojančiomis realius fizinius veiksmus (pvz.: *už pilvo nusitvėrus* ‘juoktis labai smarkiai’, *ant kaklo pulti* ‘apsikabinti iš džiaugsmo’, *plaukus apsiraustyti* ‘muštis’), o *meilė* ir *baimė* – *pseudokinegramomis*, koduojančiomis realiai neįgyvendinamus fizinius veiksmus, pvz.: *plaukai stoja piestu* ‘iš baimės’, *širdį sumaizgyti, suraizgyti* (‘priversti įsimylėti’) ir t. t. Akivaizdu, kad toks pasiskirstymas yra santykinis, nes šias emocijas reiškiančių *kinegramų* inventorizacija atlikta remiantis tik žodynais ir dviem grožiniais kūriniais.

Išanalizavus J. Kunčino ir E. M. Remarko kūrinius paaiškėjo, kad tiek never-

balinė, tiek verbalinė pykčio raiška labai įvairi. Pyktis gali būti reiškiamas **garsais**: *tada Abrutis, dar pagiringas, piktas kaip bulius, sugriaudėjo* (Kun 18); *Kas gi naujo? – sušvokščiau saikingai pliktelėjusiam akiniuočiui, ir jis....* (Kun 92); *Pasikark! – sušnypštė Pomidoras* (Rem 6); **žvilgsniu**: *Tapytojas piktokai dėbtelejo į mane* (Kun 113); *Himelštosas piktai blykčioja akimis* (Rem 54); **mimika**: *Švilpis sveikais dantimis net sugriežė iš piktumo* (Kun 19); *Pirmučiausia iškišo nuo šalčio melsvą liežuvį, bjauriai išsiviepė, bet nebesikeikė* (Kun 29); **fiziniais veiksmais**: – *Nespėjau, nebuvo kada. – Ir trenkia skausčiu delnu per stalą* (Kun 59); *Sugniaužiau kumštį ir atsimerkiau* (Kun 82); *Mazepos, tiesa, irgi nekenė, gal net smarkiau, bet į akis šiam niekas nešoko – mušeika!* (Kun 99); *Pažinau ir tą hauptmaną, kuriam smuklėje buvau nulenkęs ranką – skaldė ausis prie stiebo pririštam kuršiui* (Kun 125); – *Kas sužeidė kaktą? – plykst į ausį. – Iš kur ginklas? – plykst į kitą. – Kurėjai? – ausavo pakaitom* (Kun 22); – *Kitą kartą aš jam kibsiu į akis, – sakau Albertui* (Rem 55); *Aš jau seniai pastebėjau, kaip jis neramiai griežia dantimis ir gniaužo kumščius* (Rem 66). Šie pavyzdžiai patvirtina teiginį, kad pyktis dažnai nusakomas realų fizinių veiksmų koduojančiomis *kinegramomis*. Daug rečiau pyktis koduojamas numanomą, tačiau nerealizuojamą veiksmą apibūdinančiais vienetais, pvz.: *Dabar užverda širdis ir Himelštosui* (Rem 50)

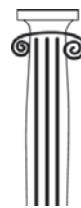
Išvados

Žinomiausias terminas, nusakantis neverbalinės elgsenos raišką kalboje, yra *kinograma*. Remiantis tradicine kinezikos samprata *kinegramos* terminas turėtų apimti tik dalį neverbalinę elgseną įvardijančios leksikos. Atsižvelgiant į neverbalinės elgsenos elementų ypatumus ir nepritariant terminų įvairovei, siūloma praplėsti tradicinę kinezikos sampratą, į ją įtraukiant mimiką, garsus, žvilgsnį, judesius, gestus, prisilietimus, orientavimąsi erdvėje, vidinius pojūčius.

Kinegramos analizė pagal formaliąją ir semantinę raišką yra labai informatyvi. Ji atskleidžia ne tik kūno kalbos verbalizacijos įvairovę, bet ir tai, koks šis procesas sudėtingas: raiškos būdai ir formos dažnai priklauso nuo neverbalinės elgsenos ypatumų. Sudėtingi ir kompleksiški gestai susiję su formaliąja *kinegramos* raiška (gestai dažniausiai reiškiami frazeologizmais), gesto daugiareikšmiškumas neatsiejamas nuo *kinegramos* semantinės struktūros (jei gestas daugiareikšmis, *kinograma* taip pat koduoja dvi simbolines reikšmes).

Kinegramos yra išsamus neverbalinės elgsenos ypatumų analizės šaltinis. Tai atskleidė straipsnyje pademonstruotos *kinegramų* klasifikacijos pagal neverbalinės elgsenos kanalus. *Kinegramos* koduoja simbolines reikšmes, kurias tam tikra kalbinė ir kultūrinė bendruomenė sieja su fiziniu veiksmu, gestu, mimika.

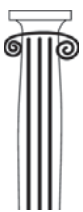
Ne mažiau svarbus taikomasis *kinegramų* tyrinėjimo aspektas. Svarbu pabrėžti praktinę *kinegramų* tyrimo naudą leksikografijai (žodynuose labai retai nurodoma kinetinė frazeologinių *kinegramų* reikšmė arba ji skirtingai interpretuojama). Didelę praktinę vertę turi gretinamoji *kinegramų* analizė vertimo teorijai ir praktikai. Gretinant įvairių grožinių kūrinių vertimus išaiškėja, kad vienos kalbos *kinegramai* ne taip dažnai pavyksta rasti formaliuotu ir semantiniu požiūriu ekvivalentišką *kinegramą*. Labai dažnai *kinograma* verčiama visiškai kitą kinetinę reikšmę turinčiu

vienetu. Kai pagrindinis vertimo tikslas yra perteikti teksto simbolines reikšmes, „aukojamas“ *kinegrama* koduojamas kinetinis vaizdinys, *kinegrama* verčiama kito pobūdžio vienetu.

Literatūra ir šaltiniai

- Apeltauer H. Nonverbale Aspekte interkultureller Kommunikation. *Rosenbusch H. S., Schober O. (Hrsg.) Körpersprache in der schulischen Erziehung*. Hohengehren, 1995, 100–166.
- Arndt H., Janney R. *Intergrammar: Toward an integrative model of verbal, prosodic, and kinesic choices in speech*. Berlin, New York, Amsterdam, 1987.
- Birdwhistell, Ray L. *Introduction to kinesics*. Louisvilli, 1952.
- Burger H. „Die achseln zucken“ – Zur sprachlichen kodierung nicht-sprachlicher kommunikation. *Wirkendes Wort* 22. Trier, 1976, 313–333.
- Burger H. *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen*. Berlin, 1998, 44, 61–62.
- Dobrovol'skij D., Piirainen E. *Symbole in Sprache und Kultur. Studien zur Phraseologie aus kultursemiotischer Perspektive*. Bochum, 1998.
- Duden. Das Fremdwörterbuch. Mannheim, 2000.
- Duden. *Das große Wörterbuch der deutschen Sprache in 10 Bänden*. Mannheim.
- Ellyson S. L., Dovidio J. F. Power, Dominance, and Nonverbal Behavior: Basic Concepts and Issues. *Ellyson S. L., Dovidio J. F. Power, Dominance, and Nonverbal Behavior*. New York, 1985, 1–27.
- Földes Cs. Über die somatischen Phraseologismen der deutschen, russischen und ungarischen Sprache. Versuch einer konfrontativen Analyse In: *Germanistisches Jahrbuch DDR-UVR*. T. 4. Budapest, 1985, 18–40.
- Гудавичус А. *Сопоставительная семасиология литовского и русского языков*. Vilnius, 1985.
- Gudavičius A. *Etnoligvistika*. Šiauliai, 2000.
- Hübler A. *Das Konzept Körper in den Sprach- und Kommunikationswissenschaften*. Tübingen, Basel, 2001.
- Johnson M., Lakoff G. *Metaphors we live by*. Chikago, London, 1980.
- Johnson M. *The body in the mind. The bodily basis of meaning, imagination, and reason*. Chikago, London, 1987.
- Kalinauskas B. *Lietuvių kalbos šnekamoji frazeologija*. Vilnius, 1974.
- Knapp M. L. *Nonverbal communication in human interaction*. New York, 1972.
- Kun – Kunčinas J., *Blanchisserie, arba Žvėrynas – Užupis*. Vilnius, 1997.
- Lapinskas S. Phraseogesten und Kinegramme als Stilmittel zur Charakterisierung der Person in narrativen Texten. *Kalbotyra* 54 (3). Vilnius, 2004, 34–45.
- Lipskienė J. *Lietuvių kalbos somatiniai posakiai*. Vilnius, 1979.
- Lubienė J. Garsų pasaulis ir jo raiška Juozo Baltušio „Sakmėje apie Južą“. *Filologija*. Nr. 9. Šiauliai, 2004, 24–30.
- Pike K. L. *Language in relation to a unified theory of the structure of human behavior*. Michigan, 1967.
- Marcinkevičienė R. Tradicinė frazeologija ir kiti stabilūs žodžių junginiai. *Lituanistika* 4

- (48). Vilnius, 2001, 81–98.
- Rem – Remarkas E. M. *Vakarų fronte nieko naujo*. Kaunas, 1989.
- Rüegg R. „*Im Abgehen ein Schnippchen schlagend*“. *Zur Funktion von Kiengrammen in Volksstücken des 19. und 20. Jahrhunderts*. Bern, 2001.
- Schemann H. *Die Deutsche Idiomatik: die deutschen Redewendungen im Kontext*. Stuttgart, 1993.

Aina Būdvytytė-Gudienė

ZUM VERHÄLTNIS ZWISCHEN DEM NONVERBALEN VERHALTEN UND KINEGRAMM

Zusammenfassung

In der sprachwissenschaftlichen und sprachpraktischen Ausbildung wird der nonverbale Teil des sprachlichen Verhaltens in der Regel wenig beachtet: man beschäftigt sich häufig mit der sprachlichen Seite der Kommunikation, ohne die nichtsprachlichen Regeln der Kommunikation damit in Verbindung zu bringen. Die Untersuchung der Kinegramme, die das konventionalisierte nonverbale Verhalten sprachlich fassen und kodieren, lässt die beiden Seiten der Kommunikation gleichzeitig verfolgen. Einer Erläuterung bedarf im Beitrag zunächst der Terminus Kinegramm, den man immer noch unterschiedlich versteht und interpretiert. Der Schwerpunkt des Beitrags liegt jedoch in der Darstellung unterschiedlicher Typen und Klassifikationsmöglichkeiten der Kinegramme. Die traditionelle Klassifikation der Kinegramme bezieht sich auf ihre Ausdrucksform und ihre semantische Struktur. Bei den Kinegrammen handelt es sich um eine besondere Kombination der litteralen Bedeutung (Versprachlichung des nonverbalen Verhaltens: Laute, Gesten und Gebärden) und einer symbolischen Bedeutung. Die Analyse der Befunde deckt auch weitere Besonderheiten der Kinegramme auf: das Verhältnis zwischen einem bestimmten physischen Vorgang und den anhand dieses Vorganges mitkodierten Emotionen; die Klassifikationsmöglichkeiten nach unterschiedlichen nonverbalen Kanälen etc. Die Analyse der Kinegramme ist für die Übersetzungspraxis von großer Bedeutung. Dem Übersetzer wird oft eine Aufgabe gestellt, und zwar, das Bestreben das in Kinegrammen mitkodierte sprachlich vermittelte Bild des faktischen Verhaltens und die symbolische Bedeutung dieses Verhaltens beim Übersetzen zu bewahren. Dieses Bild, das als Realisierung der symbolischen Gesamtbedeutung betrachtet werden kann, gilt als Kriterium zur Herstellung der Äquivalenzrelation bei der kontrastiven Analyse zwischen den AS- und ZS-Kinegrammen. Die Übersetzungswirklichkeit zeigt, dass das sprachlich vermittelte Bild des faktischen Verhaltens oft zugunsten der kommunikativen Funktion des Kinegramms „aufgeopfert“ wird. Dadurch ändert sich die Relation zwischen dem Verbalen und Nonverbalen.

